

ΓΥ
ΜΝΗ
ΣΙΟ

ΔΙΚΤΥΟ
Παυσανίας 2.0
ΑΠΟ ΤΟ ΣΧΟΛΕΙΟ ΣΤΟ ΜΟΥΣΕΙΟ

**Μουσείο
Ελιάς
και Ελληνικού
Λαδιού**

ΠΗΓΕΣ

ISBN 978-960-244-176-3

© 2015, ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΟΜΙΛΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
Αγγ. Γέροντα 6, 105 58 Αθήνα
Τηλ.: 210 3256922 | Fax: 210 3218145
piop@piraeusbank.gr | www.piop.gr

Δίκτυο Πausanías 2.0
Από το σχολείο στο μουσείο

ΜΟΥΣΕΙΟ
ΕΛΙΑΣ
ΚΑΙ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ
ΛΑΔΙΟΥ

Πηγές
για το γυμνάσιο

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΟΜΑΔΑΣ ΣΥΝΤΑΞΗΣ
Άννα Καραμπατσώλη

Πολιτιστική κληρονομιά

Σκοποί

1. Να κατανοήσουν οι μαθητές την έννοια της πολιτιστικής κληρονομιάς και ό,τι σχετίζεται με την παραγωγική ιστορία του τόπου και τα κατάλοιπά της (Βιομηχανική Αρχαιολογία).
2. Να κατανοήσουν την αλληλεπίδραση μεταξύ τόπου και τοπίου, ώστε η επίσκεψη στο μουσείο να αποτελέσει αφορμή ή αφετηρία για να μελετήσουν οποιονδήποτε τόπο.

Στόχοι

1. Να κατανοήσουν πώς η γεωμορφολογία μιας μεσογειακής χώρας, όπως η Ελλάδα, ευνοεί την καλλιέργεια και καθορίζει τη διαχρονική σχέση της ελιάς με την κοινωνικοοικονομική πραγματικότητα του ελλαδικού χώρου, αλλά και με τα έθιμα και την καθημερινή ζωή των ανθρώπων.
2. Να είναι σε θέση να συγκρίνουν τους χάρτες διασποράς καλλιέργειας, παραγωγής και εμπορίας λαδιού διαφορετικών περιόδων.
3. Να προβληματιστούν για τις θετικές και τις αρνητικές επιπτώσεις των τεχνικών έργων στο ανθρωπογενές και το φυσικό περιβάλλον (Ευρώτας).
4. Να μάθουν πως ο τόπος προέλευσης και γεωγραφικής καταγωγής αποτελεί ένδειξη και κριτήριο ποιότητας στο τελικό προϊόν της ελιάς και στην εμπορική ετικέτα του.
5. Να προβληματιστούν γύρω από τις διαφορετικές προσεγγίσεις της βιομηχανικής κληρονομιάς (διατήρηση ή κατεδάφιση, ανακατασκευή ή αποκατάσταση).
6. Να κατανοήσουν με ποιο βλέμμα αντικρίζουν οι περιηγητές του 19ου αιώνα τον τόπο και για ποιον λόγο καταγράφουν και τυπώνουν σε βιβλία τις εντυπώσεις τους.

Πριν από την επίσκεψη

Στόχος αυτής της ενότητας δραστηριοτήτων, που περιλαμβάνει τρεις διακριτούς άξονες (χώρος, χρόνος, άνθρωποι), είναι να δώσει στον μαθητή τα απαραίτητα στοιχεία και τις πληροφορίες για το πολιτιστικό απόθεμα του τόπου όπου βρίσκεται το μουσείο, την ιστορία του τόπου και των ανθρώπων στη διαχρονία και τη συγχρονία. Τα στοιχεία αυτά αντλούνται μέσω της ερευνητικής μαθησιακής διαδικασίας αξιοποιώντας ποικίλα τεκμήρια. Η χρήση επιστημονικά τεκμηριωμένου διαδικτυακού υλικού, που ενθαρρύνεται, δρα υποστηρικτικά στην προσπάθεια των μαθητών να αντλήσουν υλικό στο πλαίσιο της διερευνητικής μάθησης, που οικοδομεί τη γνώση ενός διαρκώς μεταβαλλόμενου κόσμου και, παράλληλα, τους δίνει τη δυνατότητα για δικτύωση με μαθητές από όλη την Ελλάδα.

Πιο συγκεκριμένα, οι δραστηριότητες αυτές εντάσσονται στην προετοιμασία πριν από την επίσκεψη στον ευρύτερο χώρο όπου βρίσκεται το μουσείο, και έχουν στόχο την όξυνση του βλέμματος και την ανάπτυξη δεξιοτήτων παρατήρησης, αποτύπωσης και καταγραφής των πολιτιστικών τοπίων. Με την εικονική περιήγηση στον χώρο και τον χρόνο, μέσω χαρτών και χρονολογίου, οι μαθητές διαλέγουν και συγκροτούν μια διαδρομή «επί χάρτου» με τα τοπία που θα επισκεφθούν, όταν θα φτάσουν στον τόπο του μουσείου. Πολύτιμη βοήθεια μπορεί να προσφέρουν σχολεία της περιοχής όπου βρίσκονται τα μουσεία, δίνοντας πληροφορίες, αποτυπώνοντας τοπία και αναρτώντας φωτογραφίες ή σκίτσα τους στον χάρτη (βλ. εφαρμογή google-map ή άλλη).

Στο μουσείο

Στόχος αυτής της ενότητας δραστηριοτήτων είναι να βοηθήσει τον μαθητή να εντάξει την οικονομική δραστηριότητα και το πολιτιστικό απόθεμα που δημιουργεί στην ιστορία του τόπου όπου βρίσκεται το μουσείο, στην ιστορία της ανθρώπινης επέμβασης στον τόπο κατά τη διαχρονία, και στα πολιτιστικά τοπία που δημιουργεί η σχέση του ανθρώπου με το φυσικό περιβάλλον. Η παράθεση πηγών και ιστορικών στοιχείων και η επεξεργασία τους θα βοηθήσει τον μαθητή να κατανοήσει καλύτερα το «εντός» του μουσείου, το οποίο πάντοτε παραπέμπει σε ένα «εκτός», που τις πιο πολλές φορές δεν έχει υλική υπόσταση στη σκέψη των μαθητών.

Για τον σκοπό αυτόν προτείνονται διαδρομές μέσα στην πόλη ή επίσκεψη σε χώρους που συνδέονται, κατά κάποιον τρόπο, με τον τόπο και τη θεματική του μουσείου. Εκεί οι μαθητές παρατηρούν, αποτυπώνουν και καταγράφουν τα τοπία που έχουν επιλέξει στις δραστηριότητες τις οποίες έχουν οργανώσει επί χάρτου πριν από την επίσκεψη, συσχετίζουν επιτόπου τα τοπία, αποστάσεις, φυσικό περιβάλλον, κατάλοιπα διαφορετικών εποχών κ.ά. και καταλήγουν στο μουσείο. Με την in situ παρατήρηση του τόπου και του τοπίου, πέρα από τη δημιουργία της «αίσθησης» του χώρου και της τοποθέτησής τους σε αυτόν, τους δίνεται η δυνατότητα να συγκρίνουν την «αίσθηση» του χώρου που αποκόμισαν στον παρόντα χρόνο με την «αίσθηση» του χώρου που είχαν άλλοι χρήστες στη διαχρονία (εργάτες, οικογένειες). Και τελικά, να κατανοήσουν ότι η «αίσθηση» αυτή είναι διαφορετική και καθορίζεται από το πώς βιώνει κανείς τον χώρο, δηλαδή από τον τρόπο με τον οποίον ο ίδιος ο επισκέπτης προσεγγίζει τον χώρο σε συνάρτηση με την πολιτισμική του συγκρότηση.

Με την άφιξη στο μουσείο-εργοστάσιο παρατηρούν το κτήριο, τα εκθέματα –αυθεντικά ή επανακατασκευασμένα–, αντλούν οργανωμένες πληροφορίες, αναζητούν απαντήσεις στα ερωτήματα, αγγίζουν, χρησιμοποιούν, συσχετίζουν, οργανώνουν, φαντάζονται τον ανθρώπινο παράγοντα στον χώρο, καθώς και στις κοινωνικές και εργασιακές του σχέσεις.

Μετά την επίσκεψη

Στόχος αυτής της ενότητας δραστηριοτήτων είναι να κάνει τους μαθητές να χρησιμοποιήσουν δημιουργικά τις πληροφορίες, τις ιδέες που διαμόρφωσαν από τις επιτόπου δραστηριότητες και το υλικό που συνέλεξαν, ώστε να ευαισθητοποιήσουν τους συμμαθητές τους και τους συμπολίτες τους σε θέματα διάσωσης του φυσικού τοπίου και της πολιτιστικής κληρονομιάς. Επίσης, να προβληματιστούν και να προβληματίσουν γύρω από τη συζήτηση για το δικαίωμα και το μέγεθος της ανθρώπινης επέμβασης στο φυσικό και ανθρωπογενές περιβάλλον και, τελικά, να πάρουν υπεύθυνη θέση απέναντι σε αυτά τα προβλήματα, μέσα από τη συνεργασία και τον διάλογο με τα μέλη της σχολικής κοινότητας και τους φορείς της περιοχής τους. Με αυτό τον τρόπο στρέφεται το βλέμμα και το ενδιαφέρον των μαθητών στο χτες, που προετοίμασε το σήμερα, και τελικά στο «εδώ και τώρα» του τόπου όπου ζουν. Ενδιαφέρουσα συζήτηση για το συγκεκριμένο μουσείο είναι το κατά πόσον η επανάχρηση ενός εργοστασιακού χώρου ως *μουσείου του εαυτού του*, με σκοπό τη διατήρηση της μνήμης της κοινότητας, ανταποκρίνεται στην οργανική ένταξη και λειτουργία του χώρου σύμφωνα με τις σύγχρονες ανάγκες της κοινότητας.

Άυλη πολιτιστική κληρονομιά

Στη σύμβαση για την Προστασία της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς της ΟΥΝΕΣΚΟ (Παρίσι 2003) τονίζεται η μεγάλη σημασία που αυτή έχει για τη διαφύλαξη της πολιτισμικής πολυμορφίας και την εγγύηση της βιώσιμης ανάπτυξης, η βαθιά της αλληλεξάρτηση με την υλική και τη φυσική πολιτιστική κληρονομιά, καθώς και η ανάγκη για αξιοποίησή της σε εκπαιδευτικά προγράμματα και δραστηριότητες ενίσχυσης δεξιοτήτων και μεταβίβασης γνώσεων. Η άυλη πολιτιστική κληρονομιά περιλαμβάνει τις πρακτικές, αναπαραστάσεις, εκφράσεις, γνώσεις και τεχνικές, καθώς και τα εργαλεία, αντικείμενα, χειροτεχνήματα και τους πολιτιστικούς χώρους που συνδέονται με αυτές.

Οι δραστηριότητες που ακολουθούν έχουν στόχο να γνωρίσουν οι μαθητές τις τεχνικές που ακολουθούσαν στις αγροτικές κοινωνίες για την καλλιέργεια των ελαιόδεντρων, το μάζεμα του καρπού και την παραγωγή του ελαιόλαδου. Οι μαθητές μαθαίνουν για την αξία και τη σημασία της ελιάς μέσα από τις πολλές χρήσεις των προϊόντων της. Επίσης, σε περιοχές με μεγάλη ελαιοπαραγωγή, η ελιά καθόριζε σε σημαντικό βαθμό την κοινωνική ζωή των ανθρώπων και τις συνήθειες της καθημερινότητάς τους, όπως τη διατροφή και τη θεραπεία αρκετών ασθενειών. Επιπλέον, η μεγάλη αξία της ελιάς αναγνωρίστηκε πολύ νωρίς και από τον χριστιανισμό, ο οποίος τη συνδέσε με το τελετουργικό και τα μυστήρια της Εκκλησίας. Η ελιά χρησιμοποιήθηκε στη χαρά και τη λύπη, στις κύριες θρησκευτικές γιορτές, έγινε σύμβολο ομορφιάς, ειρήνης, σοφίας και ελέους, έχει ρίζες που χάνονται στους αιώνες, και είναι ριζωμένη βαθιά στη συνείδηση και την ψυχή των ανθρώπων της χώρας μας.

Υλικός πολιτισμός – Γλώσσα

Με τον όρο «υλικός πολιτισμός» προσδιορίζονται οι ανθρώπινες παρεμβάσεις και τα κατάλοιπα της ανθρώπινης δραστηριότητας μέσα από το πρίσμα της παραδοσιακής τεχνολογίας και την ιστορία της παραγωγής ενός τόπου.

Τα φύλλα εργασίας, που έχουν σχεδιαστεί ανάλογα με τη θεματολογία του κάθε μουσείου, μπορεί να αποτελέσουν χρήσιμο εργαλείο για την κινητοποίηση και την καλλιέργεια του ενδιαφέροντος των μαθητών του γυμνασίου για τον υλικό πολιτισμό. Μπορεί, όμως, ο φιλόλογος να χρησιμοποιήσει τον υλικό πολιτισμό ως διδακτικό εργαλείο; Η απάντηση είναι ανεπιφύλακτα «ναι»: α. Οι μαθητές παρατηρούν, καταγράφουν, διερευνούν, περιγράφουν, συσχετίζουν, συγκρίνουν, ανακαλούν· β. μαθαίνουν να αναζητούν το ευρύτερο πλαίσιο δημιουργίας ενός αντικείμενου, από τον δημιουργό του και τον στόχο του μέχρι τα κοινωνικά και οικονομικά συμφραζόμενα, τους συμβολισμούς, καθώς και καθετί που μπορεί να συνδέσει τα μουσειακά εκθέματα και τις ποικίλες προεκτάσεις τους με τα βιώματα και τις προσλαμβάνουσες των μαθητών.

Πριν από την επίσκεψη

Το Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού στη Σπάρτη επιδιώκει να αναδείξει την κεντρική θέση της ελιάς και του ελαιόκαρπου στην ιστορική διαδρομή του ελληνισμού, και να παρουσιάσει την άρρηκτη σύνδεσή τους με ποικίλες πτυχές της πολιτισμικής, οικονομικής και κοινωνικής ζωής του τόπου μας. Παρόλο που η ελιά και τα προϊόντα του καρπού της εξακολουθούν να έχουν έντονη παρουσία στο τοπίο και στην καθημερινότητα της σύγχρονης Ελλάδας, τα παιδιά έχουν περιορισμένη εξοικείωση με τους παραδοσιακούς τρόπους και τα μέσα αξιοποίησης της ελιάς. Πρόκειται, άλλωστε, για στοιχεία που συνήθως βρίσκονται αρκετά μακριά από τις προσλαμβάνουσες και τις παραστάσεις των σύγχρονων μαθητών γυμνασιακής ηλικίας.

Όλα αυτά προστίθενται, ως επιπλέον λόγοι, στην αυτονόητη ανάγκη να προηγηθεί της επίσκεψης κάποια εξοικείωση των μαθητών με το αντικείμενο του μουσείου και με τα εκθέματα που παρουσιάζονται σε αυτό. Έτσι, προτείνεται η υλοποίηση των δραστηριοτήτων του α' μέρους εν είδει προεργασίας στο σχολείο (διάρκειας π.χ. μίας διδακτικής ώρας), ώστε οι μαθητές να γνωρίζουν αδρομερώς τι θα δουν και να έλθουν σε μια πρώτη επαφή με τα εκθέματα.

Στο μουσείο

Οι ερωτήσεις / δραστηριότητες του β' μέρους είναι κυρίως κλειστού τύπου. Σκοπός των δραστηριοτήτων, που μπορούν να απαντηθούν σχετικά σύντομα κατά τη διάρκεια ή και μετά το πέρας της περιήγησης στο μουσείο, είναι, εκτός από την εμπέδωση πληροφοριών, και η αξιοποίησή τους ως σημείου εκκίνησης για προβληματισμό και συζήτηση σχετικά με την ελιά, τη συμβολή της στην επιβίωση και ανάπτυξη του ελληνισμού διαχρονικά, καθώς και την κεντρική θέση που εξακολουθεί να έχει στο φάσμα των παραγωγικών δραστηριοτήτων των Ελλήνων. Αυτός ο προβληματισμός οδηγεί όσους ενδιαφέρονται και στις δραστηριότητες επέκτασης.

Μετά την επίσκεψη

Σκοπός των δραστηριοτήτων επέκτασης είναι η αξιοποίηση της επίσκεψης στο μουσείο για περαιτέρω προβληματισμό ή / και έρευνα σε ζητήματα που σχετίζονται με τα εκθέματα, ή εκκινούν από αυτά και οδηγούν σε διερεύνηση άλλων πτυχών της αγροτικής και, εν γένει, παραγωγικής δραστηριότητας της χώρας μας.

Γενικά, το ανά χείρας φύλλο εργασίας προτείνεται να αξιοποιηθεί από τους ενδιαφερόμενους εκπαιδευτικούς με ευελιξία και φαντασία, με τον, κατά την κρίση τους, βέλτιστο τρόπο, ο οποίος θα εξυπηρετεί τους εκάστοτε μαθησιακούς στόχους και θα είναι προσαρμοσμένος στις ιδιαίτερες ανάγκες κάθε σχολικής ομάδας, τάξης ή μονάδας.

Υλικός πολιτισμός – Μαθηματικά

Η προσέγγιση του υλικού πολιτισμού των μουσείων ανοίγει παράθυρα σύνδεσης της μαθηματικής γνώσης με τον πραγματικό κόσμο. Με αυτό τον τρόπο αναδεικνύεται η σημασία και ο ρόλος της μαθηματικής γνώσης στην εξέλιξη και τη διαμόρφωση του κόσμου. Παράλληλα, ο μαθητής αντιλαμβάνεται ότι «οι μαθηματικές έννοιες, οι δομές και οι ιδέες έχουν εφευρεθεί ως εργαλεία για να οργανώσουν τα φαινόμενα του φυσικού, κοινωνικού και πνευματικού κόσμου». Σε αυτό το πλαίσιο σύνδεσης, λαμβάνονται υπόψη και οι βασικές αρχές των προγραμμάτων σπουδών για τα μαθηματικά, τα οποία επιδιώκουν την ανάπτυξη του μαθηματικού γραμματισμού, που αφορά την ικανότητα του ατόμου να αναλύει, να ερμηνεύει και να επεμβαίνει στο κοινωνικό του περιβάλλον και στον κόσμο γύρω του, χρησιμοποιώντας ως εργαλείο τα μαθηματικά.

Κατά την επίσκεψη στο μουσείο οι μαθητές θα έρθουν σε επαφή και θα γνωρίσουν την εξέλιξη της τεχνολογίας παραγωγής του ελαιόλαδου από την αρχαιότητα έως την πρωτοβιομηχανική περίοδο, και θα δουν ακριβή αντίγραφα ελαιοτριβείων και μακέτες που αναπαριστούν τη λειτουργία τους. Οι μαθηματικές τους γνώσεις θα αποτελέσουν βασικό εργαλείο για την επίλυση προβλημάτων, ώστε να αναγνωρίσουν τις αλλαγές που επέφερε η εισαγωγή της μηχανικής κίνησης στη διαδικασία παραγωγής του ελαιόλαδου.

Στο μουσείο

Οι μαθητές αναλαμβάνουν ενεργό ρόλο, με στόχο τη σύνδεση των μαθημάτων τους με πραγματικές καταστάσεις που προκύπτουν κατά τη διάρκεια της «συνάντησης» με τον υλικό πολιτισμό του μουσείου. Κάθε υλικό αντικείμενο *αφηγείται* τη δική του ιστορία, και κάθε ιστορία αποτελεί ένα μαθηματικό πρόβλημα που οι μαθητές καλούνται να επιλύσουν, ώστε να συγκρίνουν μέσα και μεθόδους παραγωγής και να εξετάσουν τις χρήσεις του λαδιού.

Μετά την επίσκεψη

Οι μαθητές αξιοποιούν τις γνώσεις και τις εμπειρίες που αποκόμισαν από την επίσκεψη στο μουσείο και προχωρούν σε ερμηνεία στατιστικών διαγραμμάτων και καλλιέργεια των μαθηματικών δεξιοτήτων τους.

Φύλλα εργασίας

Οι δραστηριότητες των φύλλων εργασίας της εκπαιδευτικής επίσκεψης είναι προσαρμοσμένες στη διδακτέα ύλη των μαθημάτων των θετικών επιστημών του γυμνασίου. Αυτό σημαίνει ότι ο εκπαιδευτικός έχει τη δυνατότητα να επιλέξει ποια ή ποιες θα πραγματοποιηθούν και σε ποια τάξη (Α', Β' ή Γ'), καθώς και στα τρία στάδια αναφέρεται η αντιστοίχιση με τη διδακτική μαθηματική ενότητα της κάθε τάξης. Να τονιστεί ότι ειδικά οι μαθητές της Γ' τάξης είναι ικανοί να υλοποιήσουν δραστηριότητες που περιλαμβάνουν μαθηματικές γνώσεις της Α' και Β' τάξης.

Επιπλέον, υπάρχει ευελιξία διαχείρισης του χρόνου υλοποίησης του κάθε εκπαιδευτικού υλικού. Αυτό σημαίνει ότι θα μπορούσε να αποτελέσει και αντικείμενο μελέτης μιας σχολικής χρονιάς. Ο εκπαιδευτικός, στην αρχή της σχολικής χρονιάς, αναθέτει το φύλλο προετοιμασίας της επίσκεψης στο μουσείο σε ομάδες μαθητών ως εργασία για παρουσίαση με τη λήξη του πρώτου τριμήνου. Στη συνέχεια, προγραμματίζεται σε εύλογο χρονικό διάστημα η εκπαιδευτική επίσκεψη. Μετά την ολοκλήρωση της εκπαιδευτικής επίσκεψης, δίνεται ως συνθετική εργασία στις ομάδες των μαθητών το 3ο φύλλο εργασίας, με το οποίο ολοκληρώνεται η δουλειά των μαθητών, που στο τέλος της χρονιάς μπορεί να παρουσιαστεί και στους υπόλοιπους μαθητές του σχολείου.

Με βάση το τελευταίο στάδιο, η σχέση μουσείου και σχολείου μετατρέπεται σε αμφίδρομη. Η εξόρμηση των μαθητών εκκινεί από τη μαθηματική σχολική γνώση και ανοίγεται, μέσω του μουσείου, σε δρόμους ευρύτερης καλλιέργειας της προσωπικότητας των μαθητών.

Σύγχρονη πολιτιστική δημιουργία

«Γνωρίζοντας το υγρό ατόφιο χρυσάφι» Όμηρος
«τον μεγάλο θεραπευτή» Ιπποκράτης

Πριν από την επίσκεψη

- Οι μαθητές μπορούν να δημιουργήσουν εικόνες με αφορμή έναν μύθο ή μια ιστορία με θέμα την ελιά ή το λάδι.
Εικαστικά Α΄ Γυμνασίου (Βιβλίο μαθητή), *θεματική ενότητα: 9. Η ζωή και οι τέχνες, α) Εικόνες των μύθων – Εικονογράφηση.*
- Για να επικεντρωθούν στον χώρο, στο τοπίο και στην προοπτική, οι μαθητές μπορούν να δημιουργήσουν τοπία με ελαιώνες.
Εικαστικά Β΄ Γυμνασίου (Βιβλίο μαθητή), *θεματική ενότητα: 3. Μορφικά στοιχεία 2. Ο όγκος και ο χώρος.*
- Επίσης, να δημιουργήσουν άλμπουμ με φωτογραφίες που θα τραβήξουν οι ίδιοι ή να φτιάξουν κολάζ φωτογραφιών με θέμα την ελιά.
Εικαστικά Γ΄ Γυμνασίου (Βιβλίο μαθητή), *3η διδακτική ενότητα: Νέες τεχνολογίες, θέμα: 1. Φωτογραφία.*

Στο μουσείο

Μετά την περιήγησή μας στους χώρους του μουσείου, θα προσπαθήσουμε να δημιουργήσουμε έργα με θέμα: «Η ελιά και το λάδι».

- Αρχικά εργαζόμαστε πάνω στο φύλλο εργασίας.
- Στη συνέχεια, αν υπάρχει εργαστήριο, κατευθυνόμαστε σε αυτό και παραλαμβάνουμε υλικά, όπως: μολύβια, γόμες, ξύστρες, νερομπογιές, τέμπερες, ακρυλικά, παλέτες, χαρτιά ακουαρέλας, νερό σε πλαστικά ποτηράκια, χαρτί κουζίνας, χρωματιστά χαρτιά ή υφάσματα για κολάζ κ.λπ.
- Οι μαθητές μπορούν να χωριστούν σε δύο ομάδες ανάλογα με τα ενδιαφέροντά τους. Η πρώτη ομάδα μπορεί να εργαστεί πάνω στον *πολιτισμό της ελιάς*. Η δεύτερη ομάδα μπορεί να παρατηρήσει την *κατασκευή και λειτουργία των μηχανών παραγωγής*, όπως θα έκανε ο Λεονάρντο Ντα Βίντσι.

Μετά την επίσκεψη

- Έκθεση εικαστικών έργων των μαθητών από τις εργασίες που έκαναν πριν, κατά τη διάρκεια και μετά την επίσκεψή τους στο μουσείο.
- Η ομαδική εργασία του κάθε σχολείου μπορεί να εκτεθεί στο τέλος της σχολικής χρονιάς σε έκθεση που θα διοργανώσει το μουσείο, προκειμένου να παρουσιάσει τη δουλειά που έγινε όλη τη χρονιά στους χώρους του. Για τον σκοπό αυτό τα παιδιά μπορούν να δουλέψουν φτιάχνοντας έργα τετράγωνα μεγέθους 15 x 15 εκατοστών ή κατασκευάζοντας μικρά έργα με κοινό θέμα.
- Μέρος των εργασιών που θα προκύψουν μπορεί να εκτεθεί ηλεκτρονικά στον ιστότοπο του μουσείου, με τίτλο π.χ. «Η ελιά και το λάδι».
- Δημιουργία τετραδίου όλης της ομάδας που παρακολούθησε το πρόγραμμα με αναμνηστικά, όπως: φωτογραφίες, εισιτήρια, διαφημιστικά, σημειώσεις, σκίτσα, νήματα, κομμάτια ύφασμα (μπορεί να ζωγραφιστεί ή να ντυθεί και το εξώφυλλο του τετραδίου), το οποίο μπορεί να εμπλουτίσει τη βιβλιοθήκη του σχολείου ως μέρος μιας συλλογής που θα ονομαστεί «Καλλιτεχνικά τετράδια».
- Κάποια σχολεία που εδρεύουν στην περιοχή θα μπορούσε να ενταχθούν στο πρόγραμμα ηλεκτρονικής αδελφοποίησης Etwinning (ERASMUS+). Περισσότερες πληροφορίες στην ηλεκτρονική διεύθυνση: <http://www.etwinning.net/el/pub/index.htm>. Μπορεί μέσα από αυτό το πρόγραμμα να ζητήσουν να αδελφοποιηθούν με το σχολείο μιας πόλης που έχει μουσείο με θέμα την ελιά.

Περιβάλλον

Η επίσκεψη στο Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού μπορεί να ενταχθεί στη λογική ενός project της Β΄ ή της Γ΄ Γυμνασίου, στο πλαίσιο της θεματικής της αειφορίας, και να αποτελεί το «ενδιάμεσο» και κομβικό σημείο της διαδικασίας αυτής. Έτσι, το project μπορεί να χωριστεί σε τρία στάδια.

Πριν από την επίσκεψη

Προτείνεται στους υπεύθυνους καθηγητές να προετοιμάσουν τα παιδιά που θα επισκεφθούν το μουσείο, αναθέτοντάς τους να αναζητήσουν πληροφορίες και να εκπονήσουν μικρές εργασίες για την οικολογία του ελαιόδεντρου (σύνδεση με σχολική ύλη: Προϊόντα ΠΟΠ στη Γεωγραφία Β΄ Γυμνασίου), τους τρόπους αναπαραγωγής του (σύνδεση με σχολική ύλη: Αναπαραγωγή ελιάς στη Βιολογία Α΄ Γυμνασίου, κεφ. 7), για τον καρπό της ελιάς (σύνδεση με σχολική ύλη: Βάσεις, Χημεία Γ΄ Γυμνασίου, κεφ. 2) και για τις ουσίες που υπάρχουν στον καρπό και στο λάδι, καθώς και για τους τρόπους επεξεργασίας της ελιάς στα λιωτρίβια. Έτσι, θα εξοικειωθούν με ό,τι συναντήσουν στο μουσείο. Σχετικά φύλλα εργασίας υπάρχουν στην εμπλουτισμένη ηλεκτρονική μορφή του παρόντος υλικού στον ιστότοπο του ΠΙΟΠ.

Στο μουσείο

Μπορούν να χρησιμοποιηθούν τα έντυπα φύλλα εργασίας.

Μετά την επίσκεψη

Προτείνεται να υπάρξει ανατροφοδότηση εστιάζοντας στις χρήσεις του ελαιόλαδου (καλλωπιστικές, φαρμακευτικές κ.ά.). Επίσης, ένα ενδιαφέρον project που συνδέεται άμεσα με την ελιά και το ελαιόλαδο είναι η μεσογειακή διατροφή. Τέλος, προτείνεται μια εργασία στην οποία να συγκρίνονται τα διάφορα σπορέλαια με το ελαιόλαδο. Σχετικά φύλλα εργασίας υπάρχουν στην ηλεκτρονική έκδοση του παρόντος υλικού [σύνδεση με σχολική ύλη: Απομάκρυνση των λεκέδων με τη βοήθεια σαπουνιών (Χημεία Γ΄ Γυμνασίου, κεφ. 5) και Οργανικές ενώσεις – Καύση (Χημεία Γ΄ Γυμνασίου, κεφ. 3.1)].

Φύλλα εργασίας: Στόχοι

- Να εκτιμήσουν οι μαθητές τις ευεργετικές ιδιότητες της ελιάς και του ελαιόλαδου σε αρκετούς τομείς της καθημερινής ζωής.
- Να γνωρίσουν βασικά στοιχεία της χημικής σύστασης του καρπού της ελιάς και του ελαιόλαδου.
- Να πειραματιστούν με τη μέτρηση των οξέων του λαδιού.
- Να γνωρίσουν τρόπους επεξεργασίας της ελιάς από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα.
- Να μάθουν για τη διατροφική αξία του ελαιόλαδου και τα οφέλη του για την υγεία.
- Να γνωρίσουν τις φαρμακευτικές και καλλυντικές του χρήσεις.
- Να μάθουν να αναγνωρίζουν τα στάδια επεξεργασίας της ελιάς, καθώς και τις τεχνικές τους.
- Να γνωρίσουν τις κατασκευές που χρησιμοποιούνταν από την αρχαιότητα μέχρι σήμερα για την επεξεργασία αυτή.

Πηγές

Πολιτιστική κληρονομιά

- Ελιά και λάδι. Πρακτικά Δ' Τριημέρου Εργασίας, Καλαμάτα, 7-9 Μαΐου 1993. (2015², ηλεκτρονική έκδοση). Αθήνα: ΠΙΟΠ.
- Ελληνική Ιστορία στο Διαδίκτυο. www.fhw.gr/chronos/gr/ (Ανακτήθηκε 17/11/2015).
- Επίτομο λεξικό της ελληνικής Ιστορίας. http://users.uoa.gr/~nektar/history/historia_abstract.htm (Ανακτήθηκε 17/11/2015).
- Ευρώτας: απειλές και προοπτικές. http://youtu.be/_R-d4nPUH0 (Ανακτήθηκε 17/11/2015).
- <http://www.infoil.gr/el/quality-criteria-olive/2011-04-08-09-12-08> (Ανακτήθηκε 17/11/2015).
- <http://www.oliveoil.gr/> (Ανακτήθηκε 17/11/2015).
- <http://www.pio.org.gr/MuseumNetwork/MouseioEliasKaiEllinikouLadiou/ToMouseio.aspx> (Ανακτήθηκε 17/11/2015).
- Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού. Οδηγός (2007). Αθήνα: ΠΙΟΠ.
- Ο Ευρώτας. <https://eurotas.wordpress.com/> (Ανακτήθηκε 17/11/2015).
- Πολυμέρου-Καμπλάκη, Α., Καμπλάκης, Π. & Καραπιδάκη, Λ. (επιμ.) (2003). *Η ελιά και το λάδι από την αρχαιότητα ως σήμερα*. Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Αθήνα, Οκτώβριος 1999. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΕΛ αρ. 19.
- Πολυμέρου-Καμπλάκη, Α., Καμπλάκης, Π. & Καραπιδάκη, Λ. (επιμ.) (2003). *Η ελιά και το λάδι από την αρχαιότητα ως σήμερα*. Πρακτικά διεθνούς συμποσίου, Πρέβεζα, Νοέμβριος 2000. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΕΛ αρ. 20.
- Σπάρτη, η γένεση μιας πόλης (Αρχεία ΕΡΤ). <http://www.ert-archives.gr/V3/public/main/page-asset-view.aspx?tid=61804&autostart=0> (Ανακτήθηκε 17/11/2015).
- Το ελαιόλαδο. Μια εκπαιδευτική προσέγγιση*. Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Μακρινίτσας. <http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/3959/1195.pdf> (Ανακτήθηκε 17/11/2015).

Άυλη πολιτιστική κληρονομιά

- Αποστολάκης, Σ.Α. (2013). *Λαογραφικά της ελιάς και του λαδιού*. http://www.ethnopharmacology.gr/images/omilies/2013_11/futika_elaia_Apostolakis.pdf (Ανακτήθηκε 1/11/2015).
- Βασιλάκης, Α., Σαρπάκη, Α., Γιαπιτζόγλου, Κ. & Καρτσάκης, Δ. (2007). *Ο πολιτισμός της ελαιοκομίας στην Κρήτη*. Ρέθυμνο: Σύνδεσμος Ελαιοκομικών Δήμων Κρήτης. <http://www.greek-language.gr> (Ανακτήθηκε 1/11/2015).
- Καμπλάκης, Π.Ι. (2004). Η ελιά και το λάδι στην Κρήτη κατά τη νεοελληνική περίοδο. Στο Πολυμέρου-Καμπλάκη Α. (επιστ. υπεύθ.) *Ελαιοσοδεία: μελέτες για τον πολιτισμό της ελιάς* (σσ. 220-260). Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΕΛ.
- Κύρωση της Σύμβασης για την προστασία της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, ΦΕΚ Α' 275/22-12-2006 (Νόμος 3521).
- Λαμπράκη, Μ. *Το λάδι και η ελιά στη λαϊκή θεραπευτική των Ελλήνων*. <http://www.iama.gr/ethno/mytilini/labraki.html> (Ανακτήθηκε 1/11/2015).
- Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού. Οδηγός (2007). Αθήνα: ΠΙΟΠ.
- Μπενέκη, Ε. (επιμ.) (2007) *Ο δε τόπος ... ελαιοφόρος. Η παρουσία της ελιάς στην Πελοπόννησο*. Αθήνα: ΠΙΟΠ.
- Ο πολιτισμός της ελαιοκομίας στην Κρήτη – λαογραφία – θρησκεία. <http://polelia.sedik.gr/index.html> (Ανακτήθηκε 1/11/2015).
- Οι φαγώσιμες ελιές και το λάδι (Παράρτημα Γεωργικού Δελτίου Απριλίου 1931). http://laikiparadosi.blogspot.gr/p/blog-page_25.html (Ανακτήθηκε 1/11/2015).
- Πολυμέρου-Καμπλάκη, Α. (επιστ. επιμ.) (2004). *Ωδή στην ελιά*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΕΛ.
- Πολυμέρου-Καμπλάκη, Α., Καμπλάκης, Π. & Καραπιδάκη, Λ. (επιμ.) (2003). *Η ελιά και το λάδι από την αρχαιότητα ως σήμερα*. Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Αθήνα Οκτώβριος 1999. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΕΛ αρ.19.

Χρυσομαλλίδου, Κ. *Φυτικά έλαια και χρήση στην κοσμετολογία*. http://www.ethnopharmacology.gr/images/omilies/2013_11/futika_elaia_Xrusomallidou.pdf (Ανακτήθηκε 1/11/2015).

Υλικός πολιτισμός – Γλώσσα

- Άλκπστις (1995). *Μουσεία και σχολεία. Δεινόσαυροι κι αγγεία*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Bennett, T. (1995). *The Birth of the Museum*. London: Routledge.
- Eco, U. (1992). *Πολιτιστικά κοινάσματα. Προτάσεις για τη διατήρηση και τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς* (σσ. 21-27). Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Gardner, H. (1993). *Multiple Intelligences*. New York: Basic Books.
- Hein, G. (2002). *Learning in the Museum*. London: Routledge.
- Hein, G. (2012). Μουσειακή εκπαίδευση. Στο S. McDonald (επιμ.) *Μουσείο και μουσειακές σπουδές: ένας πλήρης οδηγός* (μτφρ. Δήμητρα Παπαβασιλείου) (σσ. 471-487). Αθήνα: ΠΙΟΠ.
- Hooper-Greenhill, E. (2000). *Museums and the Interpretation of Visual Culture*. London: Routledge.
- Καλαμαρά, Π. & Μέξια, Α. (επιμ.) (2001). *Η Πολιτεία του Μυστρά: Ώρες Βυζαντίου. Έργα και Ημέρες στο Βυζάντιο*. Αθήνα: ΥΠΠΟ.
- Νάκου, Ε. (2006). Μουσεία και σχολεία – Εμπειρίες και προοπτικές. Εισήγηση στο επιστημονικό διήμερο *Η τέχνη και ο πολιτισμός ως πεδίο ευέλικτων διαθεματικών προσεγγίσεων. Προτάσεις για την επιμόρφωση των εκπαιδευτικών*, Πανεπιστήμιο Κρήτης 13-16 Μαΐου 2006. www.edc.uoc.gr/~didgram/PDF/NAKOY.pdf (Ανακτήθηκε 1/11/2015).
- Νικονάνου, Ν. (2005). Ο ρόλος της μουσειοπαιδαγωγικής στα σύγχρονα μουσεία. *Τετράδια Μουσειολογίας* 2, 18-25.
- Pearce, S. (επιμ.) (1994). *Interpreting Objects and Collections*. London: Routledge.
- Πολυμέρου-Καμνλάκη, Α., Καμνλάκης, Π. & Καραπιδάκη, Λ. (επιμ.) (2003). *Η ελιά και το λάδι από την αρχαιότητα ως σήμερα*. Πρακτικά διεθνούς συνεδρίου, Αθήνα, Οκτώβριος 1999. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, ΚΕΕΛ αρ. 19.
- Vergo, P. (1989). Introduction. Στο P. Vergo (επιμ.) *The New Museology* (σσ. 1-5). London: Reaktion Books.

Υλικός πολιτισμός – Μαθηματικά

- Bennett, T. (1995). *The Birth of the Museum*. London: Routledge.
- Εκπόνηση Προγραμμάτων Σπουδών Πρωτοβάθμιας και Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης και οδηγιών για τον εκπαιδευτικό «Εργαλεία Διδακτικών Προσεγγίσεων». Επιστημονικό πεδίο: Μαθηματικά. Πρόγραμμα Σπουδών για τα Μαθηματικά στην Υποχρεωτική Εκπαίδευση. Παιδαγωγικό Ινστιτούτο στο πλαίσιο υλοποίησης της Πράξης «ΝΕΟ ΣΧΟΛΕΙΟ (Σχολείο 21ου αιώνα), Νέο Πρόγραμμα Σπουδών».
- Eco, U. (1992). *Πολιτιστικά κοινάσματα. Προτάσεις για τη διατήρηση και τη διαχείριση της πολιτιστικής κληρονομιάς* (σσ. 21-27). Θεσσαλονίκη: Παρατηρητής.
- Hooper-Greenhill, E. (2000). *Museums and the Interpretation of Visual Culture*. London: Routledge. http://2ekfe.ira.sch.gr/downloads/labs/chem_lyk/alkalimetria_oxitita_xidiou.pps
<http://www.elies-ladikalamatiano.gr/olive/harvest/colection-methodology.html>
- Κάππου, Μ. (2013). Πολιτισμός: Θεματικοί τομείς - πολιτισμικό περιβάλλον. Στο *Θεματικοί τομείς –Επιτομή μαθημάτων γενικής παιδείας* (σελ. 102). <http://www.mariakappou.gr/biblio/BIBΛΙΟ-ΘΕΜΑΤΙΚΟΙ-ΤΟΜΕΙΣ-Μ.ΚΑΠΠΟΥ.pdf> (Ανακτήθηκε 5/12/2015).
- Καφετζής, Ε. & Περαντωνάκη, Ε. (2008). *Πολιτισμικό κέντρο – Μουσείο Ελιάς στη Μυτιλήνη* (πτυχιακή εργασία). Αθήνα: ΤΕΙ Πειραιά, Τμήμα Δομικών Έργων.
- Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού. Οδηγός* (2007). Αθήνα: ΠΙΟΠ.
- Pearce, S. (επιμ.) (1994). *Interpreting Objects and Collections*. London: Routledge.
- Πλακονούρη, Δ., Ζαραβέλα, Δ., Βάγια, Δ., Καλογεράκη Μ., Μακρή, Α., Πανταζόπουλος, Γ., Στραβάκου, Ε. & Χριστοπούλου, Α. *Ελιά και ελαιόλαδο* (ηλεκτρονική έκδοση). Καλαμάτα: Κέντρο

Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Καλαμάτας. http://www.kpe-kalamatas.gr/gr_pages/iliko.html (Ανακτήθηκε 5/12/2015).

Πρόγραμμα Αγωγής Υγείας: «Ελιά και ελαιόλαδο» 1ο Ε.ΠΑ.Λ Κορδελιού, σχολ. έτος 2011-12.

Τερτίπης, Δ., Σεζένια, Ε. & Σίμου, Φ. (2006). *Ελιά, λάδι: Το χρυσάφι της περιοχής μας*, 2ο Συνέδριο Σχολικών Προγραμμάτων Σχολικής Εκπαίδευσης, Αθήνα. http://kpe-kastor.kas.sch.gr/kpe/yliko/spre2/spre/PDFs/1724-1731_spre.pdf (Ανακτήθηκε 5/12/2015).

Vergo, P. (1989). Introduction. Στο P. Vergo (επιμ.) *The New Museology* (pp. 1-5). London: Reaktion Books.

Σύγχρονη πολιτιστική δημιουργία

Ανούση, Ε., Ράπτης, Η. & Ροδοπούλου, Ε. (2009). *Εικαστικά Α΄ Γυμνασίου*. Αθήνα: ΟΕΔΒ.

Αντωνόπουλος, Ι. & Δουκάκη, Μ. (2009). *Εικαστικά Β΄ Γυμνασίου*. Αθήνα: ΟΕΔΒ

Αντωνόπουλος, Ι. & Δουκάκη, Μ. (2009). *Εικαστικά Γ΄ Γυμνασίου*. Αθήνα: ΟΕΔΒ

Charman, H.L. (1993). *Διδακτική της Τέχνης. Προσεγγίσεις στην Καλλιτεχνική Αγωγή*. Αθήνα: Εκδόσεις Νεφέλη.

Gardner, H. (1993). *Multiple Intelligences*. New York: Basic Books.

Gombrich, E.H. (1994). *Το χρονικό της Τέχνης*. Αθήνα: ΜΙΕΤ.

<http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSDIM-D109/706/4671,21178/>

http://el.wikipedia.org/wiki/Ζωγράφος_του_Αντιμένη

<http://el.wikipedia.org/wiki/Παναθήναια>

http://en.wikipedia.org/wiki/Olive_Trees

http://homouniversalisgr.blogspot.gr/2013/04/blog-post_2.html

<http://odysseus.culture.gr/a/1/11/ga115.html>

<http://thedesertsoflove.tumblr.com/post/356017213/sizetoo-small-pablo-picasso-dove-with-olive>

<http://www.clab.edc.uoc.gr/seminar/ptixiak/es/elia/site/OiMartyriesThsGrammikhsB.htm>

http://www.kentrolaografias.gr/default.asp?V_DOC_ID=2105

http://www.michael-culture.eu/mpf/pub-mpf/full-image.html?img=data/2008/GR-DC-cd095615/HighRes1145435751_221.tif.jpg&id=GR-DC-cd095615

<http://www.passion-estampes.com/deco/picassopaix.html>

<http://www.sothebys.com/de/auctions/ecatalogue/2011/the-greek-sale-111100/lot.2.html>

Κακριδής, Ι.Θ. (γενική εποπτεία) (1986). *Ελληνική μυθολογία*, τ. 2, Αθήνα: Εκδοτική Αθηνών.

Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού. Οδηγός (2007). Αθήνα: ΠΙΟΠ.

Stafford, B.M. (1999). *Visual Analogy, Consciousness as the Art of Connecting*. Cambridge, Mass.: MIT Press.

Ψιλάκης, Ν., Ψιλάκη, Μ. & Καστανάς, Η. (1999). *Ο πολιτισμός της ελιάς*. Ηράκλειο: Καρμάνωρ.

www.nationalgallery.gr/site/content.php?sel=375

Περιβάλλον

Το ελαιόλαδο, μια εκπαιδευτική προσέγγιση. Κέντρο Περιβαλλοντικής Εκπαίδευσης Μακρινίτσας. <http://repository.edulll.gr/edulll/retrieve/3959/1195.pdf> (Ανακτήθηκε 16/11/2015).

Βολικάκη, Χ. (2008). *Μέθοδοι επεξεργασίας υγρών και στερεών αποβλήτων ελαιοτριβείων* (μεταπτυχιακή εργασία). Τμήμα Μηχανικών Περιβάλλοντος Πολυτεχνείου Κρήτης.

Κόντζαλη, Ε. (2006). *Αξιολόγηση μεσογειακού ελαιόλαδου* (πτυχιακή εργασία). Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Διαιτολογίας και Διατροφής.

Λαζαρίδης, Γ. (2009). *Σύγχρονες τάσεις στη διδακτική των βιολογικών μαθημάτων και νέες τεχνολογίες: Μεσογειακή διατροφή*. ΕΚΠΑ, Τμήμα Βιολογίας, ΜΔΕ.

Μαγγελάκη, Σ. & Πιτροπάκη, Ν. (2008). *Ελαιόλαδο: Χημική σύνθεση και ιδιότητες* (πτυχιακή εργασία). ΑΤΕΙ Θεσσαλονίκης, Σχολή Επαγγελματιών Υγείας και Πρόνοιας.

Μίλη, Ε. (2013). *Η καλλιέργεια της ελιάς*. Λευκωσία: Υπουργείο Γεωργίας Κύπρου.

Μουσείο Βιομηχανικής Ελαιουργίας Λέσβου. Οδηγός (2008). Αθήνα: ΠΙΟΠ.

Μουσείο Ελιάς και Ελληνικού Λαδιού. Οδηγός (2007). Αθήνα: ΠΙΟΠ.

ΣΥΝΤΕΛΕΣΤΕΣ

ΦΟΡΕΑΣ ΥΛΟΠΟΙΗΣΗΣ

Πολιτιστικό Ίδρυμα Ομίλου Πειραιώς

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΣΥΜΒΟΥΛΟΣ ΠΙΟΠ

Κωνσταντίνος Καρτάλης, Αναπληρωτής Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών

ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ

Έλια Βλάχου, Υπεύθυνη ΠΙΟΠ

ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΩΝ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Χριστόδουλος Ρίγγας, Μαρία Φασουλά, Ντορίνα Μοσχονά

ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΜΟΥΣΕΙΩΝ

Αλεξάνδρα Τράντα, Άννα Καλλιδικίδου

ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΟΥ ΚΑΙ ΛΟΓΙΣΤΗΡΙΟΥ

Μαρία Κασμά

ΟΜΑΔΑ ΣΥΝΤΑΞΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΣ ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ:

Άννα Καραμπατσώλη, ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ, DOCTORAT EN LETTRES ET SCIENCES HUMAINES

ΑΞΟΝΑΣ / ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ:

Πάννης Κατσάνος, ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ, MASTER EN ARTS, LETTRES, LANGUES ET CIVILISATIONS

ΑΞΟΝΑΣ / ΑΨΛΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑ:

Ιωάννα Ηλιοπούλου, ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ, Μ.Δ.Ε. ΣΤΗΝ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΠΡΑΞΗ

ΑΞΟΝΑΣ / ΥΛΙΚΟΣ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ:

Δημήτρης Μαρκαντωνάτος, ΦΙΛΟΛΟΓΟΣ, Μ.Α. ΑΡΧΑΙΑ ΙΣΤΟΡΙΑ

Παναγιώτα Αργύρη, ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΟΣ, MSC ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ, MSC ΔΙΔΑΚΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑΣ ΤΩΝ ΜΑΘΗΜΑΤΙΚΩΝ

ΑΞΟΝΑΣ / ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ:

Χριστίνα Παπαδάκη, ΕΙΚΑΣΤΙΚΟΣ, Δ.Π.Μ.Σ. ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ «ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ-ΧΩΡΟΣ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ»

ΑΞΟΝΑΣ / ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ:

Πάννης Αγγελής, ΦΥΣΙΚΟΣ, MASTER OF ENVIRONMENTAL STUDIES

ΓΛΩΣΣΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

Ανδρέας Παππάς

ΓΡΑΦΙΣΤΙΚΟΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΣ

Μαρία Ζαχαριουδάκη

ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΚΟΝΩΝ

Μάρκος Κουκλάκης

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ-ΔΙΟΡΘΩΣΗ ΚΕΙΜΕΝΩΝ

Δέσποινα Παπαγιαννοπούλου

ΕΚΤΥΠΩΣΗ

M-S Press A.E.

ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ ΠΑΡΑΓΩΓΗΣ

POLARIS Εκδόσεις

ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΕΚΔΟΣΕΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗΣ:

Ουρανία Καραγιάννη, Μαρία Δασκαλάκη

**ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ
ΟΜΙΛΟΥ ΠΕΙΡΑΙΩΣ**

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

**ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ**
επένδυση στην κοινωνία της γνώσης

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
Πρόγραμμα για την ανάπτυξη
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ

ISBN 978-960-244-176-3